

Jean - Paul Sartre, Τι είναι λογοτεχνία;

Φιλοσοφική θεμελίωση μιας «θεωρίας της λογοτεχνίας»

απο τον Ιορδάνη Κουμασίδη

Ερ.: Στη δική σας περίπτωση, πρώτες έρχονται οι φιλοσοφικές ιδέες;

Απ.: Πρώτο είναι πάντοτε εκείνο που δεν έχω γράψει ακόμα, εκείνο που σχεδιάζω να γράψω - όχι άυριο αλλά μεθαύριο - και που μπορεί να μην το γράψω ποτέ...¹

1 Από τη συνέντευξη του Σαρτρ στη Μαντλέν Σαπσάλ (Madeleine Chapsal) το 1960 με τίτλο «Ο Συγγραφέας και το Πρόσωπο», στα ελληνικά στο Σαρτρ Ζ. - Π, *Πολιτικό και αυτοβιογραφικό κείμενα*, Εξάντας, Αθήνα, 1974, σελ. 10.

Ο φιλοσοφικός και λογοτεχνικός λόγος έχουν συγχρωτιστεί σε πολλές στιγμές της ιστορίας. Εν τούτοις, η θεωρία της λογοτεχνίας αναπτύχθηκε ως αυτόνομο επιστημολογικό και ερευνητικό πεδίο μόλις κατά τον 20ό αιώνα. Ο Ζαν - Πωλ Σαρτρ (Jean - Paul Sartre) υπήρξε ένας από τους λίγους που κατόρθωσαν υψηλά επιτεύγματα και στα δύο πεδία, σε αυτό του φιλοσοφείν και σε εκείνο της τέχνης του λόγου. Σε κάποιες μάλιστα περιπτώσεις, έχει υποστηριχθεί πως ορισμένες ιστορίες ή ήρωες του λογοτεχνικού του έργου λειτουργούν ως παραδείγματα ή εκδηλώσεις των φιλοσοφικών του ιδεών².

Επιχειρούμε διατρέχοντας κυρίως το κλασικό του έργο Τι είναι λογοτεχνία να ανιχνεύσουμε τις φιλοσοφικές του διακείμενες. Η δυσχέρεια εντοπίζεται στο γεγονός πως ο Σαρτρ δεν φαίνεται να επιθυμεί να συγγράψει ένα επιστημονι-

κό εγχειρίδιο θεωρίας της λογοτεχνίας, δηλαδή να θεμελιώσει μια «θεωρία», μια εννοιολογική απεικόνιση με πλήρεις βεβαιότητες και με μέσο τα τεκμήρια ενός επιστημολογικού θετικισμού. Με άλλα λόγια, δεν μοιάζει να επιθυμεί τη θέσμιση μιας εργαλειακής σχέσης αναλυτικού τύπου μεταξύ των συμβάντων, των αιτίων και των μέσων της συγγραφής. Σε ένα δεύτερο επίπεδο, οι φιλοσοφικές αναφορές και, σε πολλές περιπτώσεις, οι πολιτικές ή οι ψυχαναλυτικές³, είναι διάχυτες και στο καθ' εαυτό λογοτεχνικό έργο του, άλλοτε εμφανώς και άλλοτε υπόρρητα. Έτσι, ο Γάλλος κινείται στο μεταίχμιο μεταξύ πολιτικής πράξης και μιας φιλοσοφικής θεμελίωσης, με τον ίδιο τρόπο που συσχετίζει τη λογοτεχνία

2 Βλ. Thody Ph, "Short Stories as Examples", στο Sartre J.- P., *A Literary and Political Study*, The Macmillan Company, London, 1960, σσ. 22-41. Επίσης, για τη σύζευξη θεωρητικών / φιλοσοφικών προϋποθέσεων και αφηγηματικής μορφής βλ. Argyros Al., "The Sense of Ending: Sartre's 'The Wall'", *Modern Language Studies*, n. 3, 1988, σσ. 46-52.

3 Βλ. Sartre J.- P., *Les mots*, Gallimard, Paris, 1964. Κι αυτό, παρότι ο ίδιος διακατεχόταν από μια αμφιθυμία έναντι της ψυχανάλυσης. Επ' αυτού βλ. το εξαιρετικό Vassallo S., *Sartre et Lacan. Le Verbe être; entre concept et fantasme*, L'Harmattan, Paris, 2003. Επίσης το άρθρο «Εναντίον, κατάφωρα εναντίον της ψυχανάλυσης» της Κατρίν Κλεμόν (Catherine Clement) στο Διαβάζω, τ. 455, 2004, σσ. 95-99. Για μια ψυχαναλυτική προσέγγιση του φόβου στα διηγήματα του Τοίχου, βλ. Braun S., "Source and Psychology of Sartre's 'Le Mur'", *Criticism*, n. 1, 1965, σσ. 45-51.

με μια προσπάθεια ορισμών της στο εν λόγω έργο. Υποχρεούμαστε λοιπόν να διατρέξουμε ένα τετραμερές, από τη λογοτεχνία στη «θεωρία» της και από την πολιτική της σημασιολογία στη φαινομενολογία. Σ' αυτό το τετραμερές, ο ρόλος του διανοούμενου είναι ξεκάθαρος: εισβάλλει και στα άλλα πεδία του δημόσιου χώρου, συχνά σε όλη, αντλώντας κύρος από την επιστημονική του καταξίωση⁴. Θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε πως ο Σαρτρ, με τη δημόσια εικόνα και τις δράσεις του, ουσιαστικά υποστηρίζει πως η δημόσια συζήτηση των θεμάτων είναι μία από τις καταστάσεις που ορίζουν / καταδεικνύουν την ελευθερία του ανθρώπου⁵. Έτσι, έχουμε μια πρώτη ευρύτερη σχηματική χωροθέτηση: ο δημόσιος χώρος και η ελευθερία είναι οι προϋποθέσεις του παροπνών τετραμερούς.

Ο Σαρτρ λοιπόν γράφει πολύ συχνά στο όνομα μιας, ανεπικλήτης από μέρους του, «θεωρίας» της λογοτεχνίας, χρησιμοποιώντας και ο ίδιος πολύ συχνά ένα άκρως λογοτεχνικό ύφος στην ανάπτυξη της σκέψης του. Το πάθος είναι η ζωογόνο πηγή της λογοτεχνίας, όπως άλλωστε και της ζωής⁶, και φυσικά της φιλοσοφίας. Βέβαια για τον ίδιο, αυτό το πάθος είναι ακριβώς που ανα-

παρίσταται και διατηρεί την αξία του για χρόνια μετά τη δημιουργία του έργου τέχνης. Η ιστορικότητα περνά μέσα από την κρίση σχετικά με το έργο τέχνης και της σχέσης μεταξύ συγγραφέα - έργου. Ο Σαρτρ μάλιστα παραθέτει παραδείγματα που σχετίζονται με τον Ρουσσώ (Jean - Jacques Rousseau) και τον Μοντεσκιέ (Charles de Montesquieu), αναφορικά με μια ψυχαναλυτική ερμηνεία των έργων τους (46).

Υποκειμενισμός

Ο Σαρτρ, κατ' ουσία, ορίζει την αληθινή λογοτεχνία ως έναν άκρως υποκειμενισμό, ως την αποθέωσή του⁷. Το θέμα, η ύλη θα λέγαμε με φιλοσοφικούς όρους, αποτελεί απλώς το προκάθυμμα για την αποκάλυψη του εαυτού (48). Πρόκειται για αποθέωση του φορμαλισμού μέσω της πηλαγίας οδού μιας - μη εμφανούς - ψυχαναλυτικής προσέγγισης; Θα λέγαμε πως όχι, καθώς το μείζον εδώ είναι η αποκάλυψη του σκοπού της λογοτεχνίας μέσω της αποκάλυψης των σκοπών των υποκειμένων που την υπηρετούν, κάτι που συνιστά επίσης ψυχαναλύζουσα προσέγγιση, αλλά από άλλο δρόμο⁸. Ούτως ή άλλως, «κάθε ανθρώπινη συμπεριφορά αποκαλύπτει μιαν όψη του σύμπαντος»

(201). Αντιλαμβανόμαστε αμέσως πως αυτή η εξώθηση του εαυτού προς το δημόσιο εκπορεύεται κατ' αποκλειστικότητα από τον ίδιο και μόνο τον ίδιο, καθώς στη φιλοσοφία του Σαρτρ οποιαδήποτε δράση και αλήθεια συνιστούν, αντιστοίχως, ένα ανθρώπινο μέσο και μια ανθρώπινη υποκειμενικότητα⁹. Ο υπερβατολογικός χαρακτήρας του υποκειμένου αφορά κυρίως τον αναγνώστη ως «αντικείμενο», ένα αντικείμενο που δημιουργεί και αποκαλύπτει. Η φιλοσοφία, λοιπόν, δεν είναι παρά η διαδικασία εκλέπτυνσης αυτών των αποκρουστικών όψεων της ψυχής των δημιουργών, ώστε αυτές να παρουσιαστούν στο κοινό, και μάλιστα εδώ ο Σαρτρ παραθέτει παραδείγματα συγγραφέων που βρέθηκαν σε μεγάλη διάσταση αναφορικά με τις πράξεις τους και τα όσα διακήρυσσαν (50). Ο Μισέλ Κοντά (Michel Koda) χαρακτηρίζει αυτή την έξη του Σαρτρ ως «υποκειμενικό ρεαλισμό»¹⁰ σχήμα εν πολλοίς αντιφατικό και συνάμα εναρκτικό μιας σειράς αντιφατικών προσδιορισμών που χαρίζει ο ίδιος ο Σαρτρ και οι σχολιαστές του στις θεωρήσεις του. Για παράδειγμα, μερικά χρόνια μετά, ισχυρίζεται ότι «για μένα η υποκειμενικότητα δεν υπάρχει, υπάρχει μόνο εσωτερικότητα και εξωτερικότητα. Κάθε σημαίνον είναι και σημαινόμομο, κάθε σημαινόμομο και σημαίνον»¹¹.

Ύπαρξη

Κοινό σημείο όλων των κριτικών και των διαμαχών που προηγήθηκαν εί-

ναι, κατά τον Σαρτρ, πως «οι συμμετέχοντες σε αυτές έχουν πεθάνει» (47) - έχουν δηλαδή απεκδυθεί την ύπαρξή τους. Το δίπολο ύπαρξη - ουσία εδώ φαίνεται να συσκοτίζεται. Ο εγωκεντρισμός του συγγραφέα τον οδηγεί σε ένα γράψιμο ως μεταφυσική επιτέλεση, ως εξέταση της συνείδησής του¹², εν τέλει ως στιδήποτε εκτός από επικοινωνία. Έτσι, επισυμβαίνει μια διάκριση εγκοσμιοτήτας και πνευματικότητας, η οποία δημιουργεί μια αλυσίδα «ιδιωτικής», ελιτίστικης πνευματικότητας, ένα κλειστό κλήρομ¹³, που καταλήγει να απομακρύνει την τέχνη από τη ζωή. Προς το τέλος όμως του έργου, τα πράγματα ξεκαθαρίζουν: «Νομίζω πως δεν θα ορίζαμε πια την μορφή ούτε με τη μορφή ούτε με την ύλη, αλλά με την πυκνότητα της ύπαρξής της» (304). Το ερώτημα συγκροτείται ως εξής: είναι η λογοτεχνία ένας τρόπος ώστε η εξαφάνιση της ύπαρξης - ο θάνατος - να μη σημαίνει και την ολόκληρη εξαφάνιση και της ουσίας ή των επί μέρους χαρακτηριστικών της; Κατά τη γενική αίσθηση που αποκομίζει κανείς από το έργο, ναι, αρκεί να λειανθούν οι ελιτίστικες εκδοχές του συγγραφικού σιναφίου.

Η ύπαρξη επιβεβαιώνεται από την πράξη, δηλαδή από τις υλικές εμπραγματώσεις, σε αντίθεση με τις αφηρημένες ιδέες, τις οποίες ο Σαρτρ δεν έχει σε ιδιαίτερη εκτίμηση. Η λογοτεχνία ως επιτέλεση είναι μορφή αυτο-ελευθερί-

4 Βλ. Σαρτρ Ζ. - Π., *Πολιτικά και αυτοβιογραφικά κείμενα*, κεφ. «Οι Διανοούμενοι», ό.π., σσ. 281. Για την παράλληλη εξέλιξη του Σαρτρ ως φιλοσόφου και συγγραφέα, βλ. Suhl B., Jean-Paul Sartre - *The Philosopher as a Literary Critic*, iUniverse.com, 1999.

5 Εξού και οι συχνές επιθέσεις του σε συγγραφείς που θεωρεί πως ανειρεύονται να γράψουν εντός ενός είδους αθωότητας, πέραν του Καλού και του Κακού, ουσιαστικά εξωκοινωνικά, βλ. Sartre J. - P., *Τι είναι λογοτεχνία*, μτφ. Ε. Τσελέντη, Μεταίχμιο, Αθήνα, 2005, σελ. 309. Οι αριθμοί σε παρένθεση, εφεξής, θα αναφέρονται στις αντίστοιχες σελίδες της συγκεκριμένης έκδοσης.

6 Βλ. και Vintres K., *Η φιλοσοφία ως πάθος. Η ζωή και το έργο της Σιμόν Ντε Μπουβουάρ*, μτφ. Γ. Σπανδώνη, Φιλίστωρ, Αθήνα, 1998.

7 «Τέτοια συνενώσις είναι η "αληθινή" λογοτεχνία: μια υποκειμενικότητα που προσφέρεται κρυμμένη [...] επιθυμίες εκείνων που διδασκούν» (49). Αυτός ο άκρως υποκειμενισμός αρχικά εμφανίζεται υπό τη μορφή της συνάντησης, της συμπλοκής των υποκειμενικότητας μέσω στο λογοτέχνημα (192), και φθάνει στο ανώτατο του στάδιο και ουσιαστικά εξαφανίζεται, καθώς και ο συγγραφέας και ο αναγνώστης μετατρέπονται σε καθαρό βλέμμα, μια οπτική από τη μεριά του απόλυτου κενού (180).

8 Σε επίπεδο πολιτικής θέσης, η ψυχαναλυτική προσέγγισή μας προσφέρει την έννοια της ταύτισης: ο συγγραφέας προκειμένου να ξεφύγει από την τάξη του καταλήγει να πιστεύει πως ανήκει σε μια ανώτερη.

9 Βλ. Σαρτρ Ζ. - Π., *Ο Υπαρξισμός είναι Ανθρωπισμός*, μτφ. Μ. Ν. Πολίτη, Διαμαντός, Αθήνα, κ.κ., σελ. 14.

10 Βλ. Κοντά Μ., «Το υπορξιακό μυθιστόρημα», *Διαβάζω*, τ. 455, 2004, σσ. 105-114.

11 Βλ. Σαρτρ Ζ. - Π., *Πολιτικά και αυτοβιογραφικά κείμενα*, κεφ. «Ο συγγραφέας και η γλώσσα του», ό.π., σελ. 50.

12 Αυτό που αργότερα καθιερώθηκε να ονομάζεται ομφολοσκόπηση.

13 «Το κοινό του Σταντλόν είναι ο Μπαρζάκ, το κοινό του Μπωντλαίρ είναι ο Μπαρμπέ ντ' Ορβιγύ, ενώ ο Μπωντλαίρ μετατρέπεται σε κοινό του Πόε. [...] μια λέσχη όπου όλα τα μέλη είναι πεθαιμένα, εκτός από ένα, το χρονολογικά τελευταίο, που αντιπροσωπεύει το υπόλοιπο επί της γης και στο πρόσωπό του συνοψίζεται όλη η συντεχνία» (175). Πρόκειται ουσιαστικά για τη θέαση μιας νέας μεταφυσικής.

ας, όπως θα δούμε και παρακάτω, αλλά αποτελεί και επιβεβαίωση της ύπαρξης. Είναι από εκείνες τις πράξεις κατά τις οποίες ο άνθρωπος επινοεί ένα αυθεντικό νόημα της ζωής, εν αντιθέσει με την προδιόθεσή του που δεν συμπεριλαμβάνει συγκεκριμένους σκοπούς και νοήματα. Δεν πρέπει επίσης να ξεχνάμε πως η πρωτοκαθεδρία της ύπαρξης στην υπαρξιστική φιλοσοφία θέτει αυτομάτως το θάνατο, εμμέσως αλλά καθολικά, ως το μεταίχμιο και ταυτόχρονα το θεμέλιο της στοιχειοθέτησής της¹⁴.

Στρατευμένη Τέχνη

Ο Σαρτρ βρέθηκε συχνά στο επίκεντρο της συζήτησης περί στρατευμένης τέχνης: εν τούτοις υποστηρίζει μια ιδιόζουσα στράτευση της τέχνης (εν προκειμένω της λογοτεχνίας). Έχοντας κατηγορηθεί συχνά, κατά σειρά και εναλλάξ για μπολσεβικισμό, σταλινισμό και μαοϊσμό, κατόρθωσε να υπερβεί και να ασκήσει κριτική στο κλασικό μοντέλο της στρατευμένης τέχνης της Σοβιετικής Ένωσης (ουσιαστικό στο σοσιαλιστικό ρεαλισμό και σε όλες τις αρτηριοσκληρωτικές συνδηλώσεις που αυτός απέκτησε στο πέρας του χρόνου και της ιστορίας της ΕΣΣΔ), διατηρώντας όμως την επαναστατικότητα και την υπερβατικότητα στη θεώρηση της τέχνης. Έτσι, στην ανάλυσή του, η λογοτεχνική πράξη λαμβάνει χώρα ως αποκάλυψη του κόσμου, ως παρακίνηση του συγγραφέα και του αναγνώστη να νιώσουν μέρος του (ασχέτως αν διδάσκονται θετικά ή αρνητικά απέναντί του) και φυσικά να τον υπερβούν για να τον αλλιάξουν. Η στράτευση του συγγραφέα

αναφέρεται στην ελευθερία και στη δημοκρατία (93) και όχι σε οποιοδήποτε καθεστώς επαίρεται πως αποτελεί την πιο ολοκληρωμένη ενσάρκωση και των δύο¹⁵. Η ολική ελευθερία¹⁶ εμφανίζεται ως ενεργός σύνθεση των τυπικών και υλικών ελευθεριών (367). Άλλωστε, από το 19ο αιώνα και έπειτα, η λογοτεχνία διατείνεται πως είναι ανεξάρτητη από κάθε ιδεολογία, δίχως να έχει καταλάβει πως αυτή «η ίδια αποτελεί μια ιδεολογία» (169), όχι σσφαλώς με την τυπική πολιτική σημασία του όρου. Η λογοτεχνία είναι η ιδεολογία κάθε εποχής επειδή «συνιστά το συνθετικό και συχνά αντιφατικό σύνολο όλων όσων αυτή παρήγαγε [...]» (383). Κάτι αντίστοιχο συμβαίνει με τη φιλοσοφία, ισχυρίζεται ο Σαρτρ στο Πρόβλημα της Μεθόδου: «Για μας, η φιλοσοφία δεν υπάρχει - απ' όποια μορφή κι αν την εξετάσεις, αυτή η σκιά της επιστήμης, αυτή η φαιά προσωπικότητα της ανθρωπότητας δεν είναι παρά μια υποστασιοποιημένη αφαίρεση. Στην πραγματικότητα υπάρχουν φιλοσοφίες. Ή [...] σε μερικές περιπτώσεις μια φιλοσοφία δημιουργείται για να δώσει έκφραση στη γενική κίνηση της κοινωνίας¹⁷». Θα μπορούσαμε να προσθέσουμε πως

15 Σε άλλο σημείο του βιβλίου, μιλώντας για την όδο της αστικής τάξης κατά το 18ο αιώνα και τη σχέση της με τη λογοτεχνία αναφέρει: «Φυσικά η νέα ορμή που έδωσε η ίδια η λογοτεχνία στον εαυτό της είναι αφηρημένη και σχεδόν καθαρά τυπική, αφού τα λογοτεχνικά έργα δεν αποσπώνται τη συγκεκριμένη έκφραση κομιάς ιδιαίτερης τάξης», (146). Άλλωστε, το προλεταριάτο δεν διεκδικεί πλέον την πολιτική ελευθερία, ούτε μια αφηρημένη ελευθερία: επιθυμεί να βελτιώσει υλικά τη μοίρα του (169).

16 Ασφαλώς ο Σαρτρ αντιλαμβάνεται την πολυσυμμία και τις συνεπαγόμενες στρεβλώσεις και παραφθορές της έννοιας της λέξης ελευθερία. Το παράδοξο είναι ότι το αναφέρει μόλις σε μια από τις τελευταίες του υποσημειώσεις (409).

17 Βλ. Σαρτρ Ζ. - Π., *Πολιτικά και αυτοβιογραφικά κείμενα*, ό.π., σελ. 53.

αυτή η φιλοσοφία ή αυτές οι φιλοσοφίες παράγουν ή είναι λογοτεχνία.

Για ποιο λόγο όμως η ίδια η λογοτεχνία αρνείται ότι αποτελεί ιδεολογία; Αυτό συμβαίνει επειδή απολαμβάνει την επινόηση της αυτονομίας της, τον εαυτό της ως το απόλυτο αντικείμενο. Μετά την αποδόμηση του κόσμου, συμβαίνει η αποδόμηση του εαυτού της. Η λογοτεχνία κάθε εποχής «παράμενει αποξενωμένη (aliénée), και αυτοθεωρείται ως μέσο και όχι ως απροϋπόθετος σκοπός» (208). Πρόκειται για μια διαλεκτική¹⁸ που όπεται ενός μη κυκλικού, γραμμικού χρόνου, κι εδώ ο Σαρτρ είναι ξεκάθαρος: «Η λογοτεχνία ως απόλυτη Άρνηση γίνεται Αντι-λογοτεχνία· ποτέ δεν υπήρξε μια λογοτεχνική¹⁹: ο κύκλος της έχει κλείσει» (185). Σε αυτό το πλαίσιο, ο μαρξισμός πέτυχε μια φαινομενική νίκη που εμφανίζεται ως το διαλεκτικό της άλλο, δηλαδή ως ήττα. Απέτυχε δηλαδή στο να συγκροτήσει ένα «κίνημα ιδεών (υπογράμμιση Σαρτρ), μια ιδεολογία ανοικτή, αντιφατική²⁰, διαλεκτική. Η έλλειψη αντιρροπίων του στοίχισε τη ζωή» (204). Παρά τις εκκλήσεις των Μαρξ (Karl Marx), Ένγκελς (Friedrich Engels) και Λένιν (Vladimir Ilyich Lenin), ο παρκότος σο-

σιαλισμός υιοθέτησε ερμηνευτικά σχήματα που υποστήριζαν γραμμικές και αιτιακές, τελολογικές προσεγγίσεις.

Η ιδιότυπη στράτευση στην οποία παρακινεί ο Σαρτρ είναι προφανές πως δεν έχει καμία σχέση με τον Λουνατσάρκι (Anatoly Lunacharsky) και τον Ζντάνοφ (Andrei Zhdanov), ίσως δε, κατ' ελάχιστον, να έχει μόνο με τον Γκόργκι (Maxim Gorky). Άλλωστε, ο Σαρτρ επιτίθεται στο Γαλλικό Κομμουνιστικό Κόμμα, καθώς θεωρεί πως αυτό ευθυγραμμίζεται πλήρως με την πολιτική της ΕΣΣΔ²¹, έχει μετατρέψει τη λογοτεχνία, με έναν εργαλειώδη τρόπο, σε προπαγάνδα και ως εκ τούτου δεν υπάρχει πρόσβαση από μεριάς λογοτεχνών στα μέλη του, τους εργάτες²². Η κριτική του Σαρτρ σε φιλοσοφικό επίπεδο φθάνει στο να κατηγορήσει τον απολιθωμένο μαρξισμό της ΕΣΣΔ ως βολονταριστικό ιδεαλισμό²³.

21 Για τις τριβές και την κριτική του Σαρτρ έναντι του σταλινισμού, βλ. Birchall I., *Sartre against Stalinism*, Berghahn Books, Oxford, 2004. Κατ' άλλους, ο Σαρτρ «προσφέρει ένα εναλλακτικό φιλοσοφικό σύστημα σε σχέση με το μαρξισμό», Scriven M., *Jean-Paul Sartre. Politics and Culture in Postwar France*, Macmillan, Basingstoke, 1999, σελ. 50. Όπως και το κείμενο «Ο σοσιαλισμός που ερχόταν από το κρύο», πρόλογος στο βιβλίο *Τρεις Γενιές του Αντονίν Λιέμ* (Antonin Liehm) όπου συνομιλεί με 14 πνευματικές προσωπικότητες της χώρας και της εποχής του, βλ. την ελληνική μετάφραση στο *Πολιτικά και Αυτοβιογραφικά Κείμενα*, ό.π., σσ. 129 επ.

22 Άλλωστε ο Σαρτρ αρνείται μια δυναμική «ένταξη» συγγραφέων στο κομμουνιστικό κόμμα προκειμένου να αγγίξει τις μάζες (339). Σε κάθε περίπτωση, ο συγγραφέας αντιμετωπίζεται με επιφυλακτικότητα και από την αστική τάξη και από το προλεταριάτο, διαθέτει μια ανεξαρτησία που δείχνει ύπνη (341).

23 Βλ. Sartre J. - P., *Το πρόβλημα της μεθόδου*, μτφ. Λ. Θεωδωρακόπουλου, Εξάντας, Αθήνα, 1988, σελ. 74. Μόλις η κριτική απευθύνεται στον Λούκας (Georg Lukacs), ο οποίος υπήρξε από τους μετριοπαθέστερους μαρξιστές φιλοσόφους.

14 Εν' αυτού, βλ. Biraault H., «Le problème de la mort dans la philosophie de Sartre», στο *Autour De Jean-Paul Sartre*, Gallimard, Paris, 1981, σσ. 183-215.

Η Αρνητικότητα

Το αμετάδοτο στη λογοτεχνία, αλλά και ευρύτερα, είναι για τον Σαρτρ πολιτικό και, στο βάθος, ανθρωπολογικό²⁴ δικτύωμα. Η αποτυχία της μετάδοσης είναι φανέρωση καταδεικτική για τη φύση του ανθρώπου, αλλά ταυτοχρόνως πολιτική πράξη. Γίνεται κατονομάζοντας πρόκειται για μια παράδοξη εκφορά της πολιτικής πράξης. Η δραστηριότητα του συγγραφέα συχνά είναι φαινομενικά επιζήμια για την κοινωνία, καθώς αυτή δεν διαθέτει συνείδηση του εαυτού²⁵ της και θεωρεί ως χρήσιμο μόνο ό,τι αντανακλά τους καθορισμένους σκοπούς και τις αξίες της, όπως αυτά εκφράζονται μέσα από τους θεσμούς. Εδώ συναντάμε και μια καλή δικαιολόγηση της άρνησης από μεριάς του Σαρτρ του βραβείου Νόμπελ. Η ενδοσκόπηση μιας κοινωνίας την καθιστά δυστυχία. Ο συγγραφέας από τη μεριά του προσφέρει μέρος αυτού του αμετάδοτου, του αδιαμεσολάβητου. Η καθαυτή αρνητικότητα θα εκφραζόταν μόνο στην αταξική κοινωνία, ως μια «αναγκαία στιγμή πριν από την ανοικοδόμηση» (119). Σε αυτή την περίπτωση, η λογοτεχνία θα μπορούσε να γίνει πραγματικό ανθρωπολογικό, με την πλήρη έννοια του όρου - εφόσον θα είχε υπερβεί τη διάκριση πνευματικού - εγκόσμιου και τη συνεπαγόμενη αποξένωση. Η εν λόγω λογοτεχνία θα μπορούσε να αποτελέσει μια σύνθεση της Αρνητικότητας, ως δύ-

24 Για τη σαρτρική ανθρωπολογία βλ. τη συνέντευξη στα Τετράδια Φιλοσοφίας, με τίτλο «Η ανθρωπολογία» (Φλεβάρης 1966), στα ελληνικά στο *Πολιτικό και Αυτοβιογραφικό Κείμενα*, ό.π., σσ. 80-94.

25 Η συνείδηση είναι μείζον δικτύωμα στον Σαρτρ, ο οποίος άλλωστε αποδέχεται ως ενεργητικό προϋπόθεση το καρτεσιανό cogito. Η ερμηνευτική διαφορά έγκειται στο ότι ο Σαρτρ εντοπίζει εντός του cogito και τον Άλλο, τους άλλους, κι αυτό ακριβώς είναι που επιτρέπει την αναγκαιότητα της αρνητικότητας.

ναμης απόσπασης από το δεδομένο, και της Προβολής ως προδιαγραφής μιας μελλοντικής τάξης (215 - 217). Πρόκειται για ένα ακραιφνώς διαλεκτικό σχήμα ανάληψης, εγγελησιανού²⁶ τύπου. «Η μορφή και το περιεχόμενο, το αναγνωστικό και το θέμα θα ήταν ταυτόσημα και η τυπική ελευθερία του λέγειν και η υλική ελευθερία του πράττειν αλληλοσυμπληρώνονται» (218). Σε κάθε περίπτωση, καθώς η συνείδηση του συγγραφέα είναι κατά βάση αστική - την εποχή φυσικά που γράφεται το βιβλίο - το Εγώ του παραμένει αστικό και η προαναφερθείσα αρνητικότητα οφείλει να επενεργήσει επ' αυτής της ποίησης, επί της, κατά τον Πασκάλ (Blaise Pascal), όπως τον παραθέτει ο Σαρτρ, «πρώτης συνθήειας» (244). Έτσι, η λογοτεχνία ως αρνητικότητα μπορεί να λειτουργήσει ως αντανάκλαση της αιτίας του θυμού του εργάτη και έτσι καθίσταται μια λογοτεχνία της πράξης, δημιουργώντας το σημείο συνάντησης²⁷. Αρνητικότητα όμως δεν είναι και υπό μια έννοια η αντίληψη του Σαρτρ περί σύγκρουσης των χαρακτήρων, ως αναστροφή του χαϊντεγκεριανού συνειναι; Η απάντηση είναι ναι. Είναι μια αρνητικότητα θεμελιωμένη με έναν παράδοξα θετικό τρόπο. Μια αρνητικότητα που συνδέεται σφασαλώς με την κατάφαση σε έναν άλλο τρόπο σκέψης, σε μια επιλογή του όντος.

Από το Είναι και το Μηδέν προς την Ελευθερία

Ο Σαρτρ στο κορυφαίο του έργο, το

26 Ο Σαρτρ μνημονεύει συχνά τον Χέγκελ (Georg Wilhelm Friedrich Hegel): «Το πιο πλούσι φιλοσοφικό σύστημα είναι ο Εγγελησιανός. Η γνώση υψώθηκε εδώ σε μια υπέρτατη περιωπή: δεν περιορίζεται να θεωρεί το *ον εκ των έξω*, το ενσωματώνει και το διαλύει μέσα στον εαυτό της». βλ. *Το πρόβλημα της μεθόδου*, ό.π. σελ. 57.

27 «Η μοίρα της λογοτεχνίας είναι συνδεδεμένη με τη μοίρα της εργατικής τάξης» (335).

Είναι και το Μηδέν, συνδέει την άρνηση με την ελευθερία, καθώς μόνο αυτή η σύνδεση μπορεί να επιλύσει το πρόβλημα του μηδενός. Η καθαρή υποκειμενικότητα, στην οποία αναφερθήκαμε σε προηγούμενη υπο-ενότητα, εμφανίζεται ως υποκειμενικότητα του στιγματίου cogito, διαμέσου του οποίου «θα πρέπει να ανακαλύψουμε την πρωταρχική πράξη μέσω της οποίας ο άνθρωπος είναι στον εαυτό του το ίδιο το μηδέν»²⁸. Έτσι, ο άνθρωπος ως συνείδηση αναδύεται μέσα στον κόσμο ως ένα ον που είναι το ίδιο το μηδέν και ταυτόχρονα το μέσο εισχώρησης σε αυτόν. Με άλλα λόγια, αυτό το μηδέν επί της ουσίας είναι ύλη. Το ιστορικό παράδειγμα, στα οποία θα αναφερθούμε παρακάτω, καταδεικνύουν πως ο καλλιτέχνης έχει ανάγκη από μια μη εξομολογιστική ύλη, μιας και η ομορφιά δεν δύναται να αναλυθεί σε ιδέες. Έτσι, «το έργο τέχνης δεν ανάγεται στην ιδέα: κυρίως επειδή το έργο τέχνης είναι η παραγωγή ή αναπαραγωγή ενός Είναι, δηλαδή κάποιου πράγματος που δεν επιτρέπει ποτέ να το σκεφθούμε - ακόμα επειδή μέσα σε αυτό το Είναι έχει διεισδύσει πλήρως μια ύπαρξη, δηλαδή μια ελευθερία που αποφασίζει για την τύχη και την αξία της σκέψης» (161). Η φιλοσοφική λοιπόν θεμελίωση της λογοτεχνίας περνά αναγκαστικά μέσα από τη σχέση της ύπαρξης με το Είναι. Για τον Σαρτρ, κάθε αντίληψη συνοδεύεται από τη συνείδηση πως η ανθρώπινη πραγματικότητα είναι αποκαλυπτική σε σχέση με τον κόσμο, επί της ουσίας με το Είναι²⁹. Είμαστε αυτοί που αναζητούμε

28 Βλ. Σαρτρ Ζ. - Π., *Το Είναι και το Μηδέν*, κεφ. «Η Καταγωγή της Αρνητικότητας», μτφ. Κ. Παπαγιώργη, Παπασήλη, Αθήνα, 1977, σελ. 101.

29 Για τη γενική θεώρηση του Είναι, βλ. το κορυφαίο σαρτρικό έργο *Είναι και Μηδέν (L'Être et le Néant)*, Gallimard, Paris, 1943). Στο Τι είναι λο-

το Είναι, άρα πλην της βεβαιότητας ότι είμαστε αποκαλυπτικοί υπάρχει και η επιβεβαίωση πως είμαστε επουσιώδεις σε σχέση με εκείνο που αποκαλύπτουμε. Η αποκάλυψη συνδέεται με την επινόηση: στο δημιουργημά μας μπορούμε πάντα «ν' αλλάξουμε μια γραμμή, μια απόχρωση, μια λέξη. Συνεπώς ποτέ δεν επιβάλλεται» (59). Άρα, ένα δημιουργήμα αποτελεί ταυτοχρόνως και ένα σημείο ελευθερίας. Αυτή η ελευθερία, μεταξύ άλλων, συνίσταται στο διττό διαλεκτικό χαρακτήρα της γραφής - από τη μια ως κίνηση και από την άλλη ως το πλήθος εικασιών που προκύπτουν από την ανάγνωση. Ο συγγραφέας επινοεί προβολές, μια διαδικασία παραγωγής ιδιοτήτων που εμφανίζονται ως

γοτεχνία;», ο Σαρτρ αναφέρει πως «κάθε πίνακας, κάθε βιβλίο αποτελεί μια επανάκτηση της ολότητας του Είναι. Καθένα από αυτά παρουσιάζει την ολότητα του Είναι στην ελευθερία του Θεατή.», (84). Αυτό όμως δεν ισχύει στην περίπτωση της πλειονότητας των συγγραφέων του 18ου αιώνα, όπου η υπεράσπιση του Παλαιού Καθεστώτος έναντι των αλλαγών θεωρεί τις τελευταίες ως ένα μη Είναι, που θυμίζει τον παρμενίδειο όρο (195).

αδιαπέραστες αντικειμενικές οντότητες. Αυτές ο Σαρτρ τις παραλληλίζει με την καντιανή «ορθολογική εναισθηση που αποδίδεται στο θείο λόγο» (68). Παρ' όλα αυτά, στη συνέχεια διαφωνεί με τον Καντ (Immanuel Kant) και τη διατύπωσή του περί «σκοπιμότητας χωρίς σκοπό» στο καλλιτεχνικό έργο. Άλλωστε, «εκείνος βασιζόταν άλλοτε σε μια καθαρώς υποκειμενική μεταβολή του πηθικού υποκειμένου και άλλοτε έχανε ολόκληρα τις ελπίδες του πως θα συναντούσε ποτέ μια αγαθή βούληση στον επίγειο αυτό κόσμο» (362). Το επιδιωκόμενο είναι η μετατροπή της καντιανής αγαθής βούλησης στην αντίστοιχη υλική, ουσιαστικά η βούληση γίνεται δύναμη, που μεταμορφώνει τον κόσμο. Για τον Σαρτρ η ελευθερία έγκειται στο κάλεσμα προς τον αναγνώστη για ανασύνθεση κι αυτή η διεργασία συνιστά αναμφίβολα ένα σκοπό. Στη δική του εκδοχή, κάθε λογοτέχνημα αποτελεί μια έκκληση, μια μορφοποίηση των παρορμήσεων. Αυτή η έκκληση, η υπερβατική προσταγή, έχει ως κατεύθυνση την ελευθερία του αναγνώστη και έτσι καθίσταται αξία. Ένο βιβλίο «δεν υπηρετεί την ελευθερία, αλλά την αποζητά» (69). Η εμπειρική προσωπικότητα αυτού που διαβάζει κατά έναν τρόπο αποδομείται και ο ίδιος προσεγγίζει ένα σημαντικό επίπεδο ελευθερίας. Αυτή η ελευθερία επομένως μπορεί «να ταυτιστεί με την καντιανή αγαθή βούληση, η οποία αντιμετωπίζει τον άνθρωπο ως σκοπό και όχι ως μέσο» (357). Σε «ακραίες» όμως περιπτώσεις λογοτεχνικών ρευμάτων που επιδιώκουν τη συστηματική αποδιάρθρωση των αισθήσεων και εν τέλει τη συμφωνημένη καταστροφή της γλώσσας, επιτυγχάνεται το μηδέν (181). Το μηδέν καταστρέφει κάθε μύθο και κάθε πίνακα αξιών (201). Η

νέο πνευματικότητα είναι άρνηση και πάνω απ' όλο άρνηση του εγκόσμιου - μια κατάργηση των αντίμαχων δυνάμεων, με τη μεσολάβηση ενός ρεαλισμού.

Μια καλή αντιστοιχία ώστε να κατανοήσουμε τις θέσεις του Σαρτρ περί των συσχετίσεων λογοτεχνίας και φιλοσοφίας, δεδομένου ότι οι συνεντεύξεις του μάλλον συσκοτίζουν παρά ξεκαθαρίζουν το τοπίο, είναι η αναφορά του, στο Είναι και Μηδέν, στη σχέση του «φαινομένου του είναι» και του «είναι του φαινομένου». Θέτουμε τη φιλοσοφία στη θέση του είναι και τη λογοτεχνία σε αυτήν του φαινομένου (ως λέξεις) και αναπαράγουμε το συμπέρασμα πως, παρότι είναι συνεκτά, το ένα οφείλει να ξεφύγει από το άλλο ως φαινομενική συνθήκη, ξεχειλίζοντας και θεμελιώνοντας τη γνώση μας πάνω σε αυτό³⁰.

Η Ελευθερία

Έχουμε ήδη καταδείξει την ελευθερία ως προϋπόθεση και ταυτοχρόνως σκοπό της λογοτεχνίας και ευρύτερα της τέχνης - άλλωστε οι θέσεις του Σαρτρ επί της τέχνης δεν διαφέρουν σημαντικά³¹. Είναι γνωστές οι σαρτρικές ρήσεις «ο άνθρωπος είναι ελευθερία - ο άνθρωπος καταδικάστηκε να είναι ελεύθερος»³², όπως και ο σεβασμός απέναντι στη φιλοσοφική θεμελίωση της ελευθερίας από τον Ντεκάρτ (René Descartes)³³. Η ελευθερία, εκτός των

30 Βλ. Σαρτρ Ζ. - Π., *Είναι και Μηδέν*, ό.π., σελ. 23.

31 «Δεν υπάρχει άλλη μεγαλύτερη παρά αυτή που φανερώνεται στα έργα τέχνης», βλ. Σαρτρ Ζ. - Π., *Ο υπαρξισμός είναι ανθρωπισμός*, ό.π., σελ. 40. Βλ. επίσης Wittmann H., *L'Esthétique de Sartre. Artistes et intellectuels*, L'Harmattan, Paris, 2001.

32 Βλ. Σαρτρ Ζ. - Π., *Ο υπαρξισμός είναι ανθρωπισμός*, ό.π., σελ. 29.

33 Βλ. Σαρτρ Ζ. - Π., *Η Φαντασία - Η θεωρία των Συγκινήσεων*, κεφ. «Η Καρτεσιανή ελευθερία»,

άλλων, είναι αυτή που παράγει τις αξίες. Επί της ουσίας είναι η δημοκρατία, δηλαδή «η τυπική ελευθερία της σκέψης συμπίπτει με την πολιτική δημοκρατία» (203), και διατηρεί δύο όψεις, την αρνητικότητα και τη δημιουργική υπέρβαση (334). Αυτή όμως η ελευθερία οφείλει να προσπελάσει μια δυσχέρεια: το πάθος ή αλλίως την επιτήδευση, με σκοπό την πρόκληση συναισθημάτων. Ο αναγνώστης αναδομεί το αισθητικό αντικείμενο με βάση τα αισθήματα - και δεν είναι τυχαίο το λογοπαίγνιο που χρησιμοποιούμε. Εδώ, το πάθος προσλαμβάνει την έννοια του παθητικού, ο αναγνώστης ωθείται να γίνει εύπιστος και το υποκείμενο προβάλλει μια απαίτηση. Στην πραγματικότητα, η ανάγνωση αποτελεί «άσκηση γενναιοδωρίας» (74). Ο συγγραφέας δεν απαιτεί την προσήλωσή μας απροσδιόριστων ελευθερίας του αναγνώστη, αλλά την προσφορά του εαυτού, με τα πάθη, τις προκαταλήψεις, τις συμπάθειες, τη σεξουαλική ιδιοσυγκρασία, τις ιεραρχημένες αξίες του (ό.π.)³⁴. Το λογοτέχνημα γίνεται το μέσο, η αφορμή για τη στάθμιση της ελευθερίας, εσωτερικής (προσωπικές αξίες και αισθητικό κριτήριο) και εξωτερικής («αντιμαχία» με το έργο). Η επινοήση, ειδικότερα της γλώσσας, των λέξεων, αναδεικνύει την ελευθερία και μας προσφέρει εκδοχές για το χώρο και

μτφ. Αμ. Χαυρμούζιου, Αρσενίδης, Αθήνα, κ.κ., σελ. 371.

34 Σε άλλο σημείο του βιβλίου (372) ο Σαρτρ αναφέρει παραδειγματικά, πως μπορούμε να προσφύγουμε στο λεξιλόγιο του Λαλόντ (André Lalande) περί ελευθερίας. Ο Λαλόντ, λοιπόν, στο λεξικό φιλοσοφίας που επιμελήθηκε, στο γενικό ορισμό της ελευθερίας επιστημονεί πως αυτή αναφέρεται, μεταξύ άλλων, στη φύση και στη βούληση του ανθρώπου, βλ. Lalande A., *Vocabulaire Technique et critique de la philosophie*, vol. I, 3rd edition, Presses Universitaires de France, Paris, 1993, σελ. 559. Η αναφορά του Σαρτρ ολαφάνερα δεν είναι τυχαία

το χρόνο³⁵. Το αντίθετο συμβαίνει με το φυσικό κήλος³⁶, καθότι αυτό δεν συνιστά έκκληση στην ελευθερία μας. Η Φύση εναρμονίζεται με το τυχαίο, ενώ η τέχνη με την επινοήση, το βουλητικό, ακόμα και όταν επιχειρεί να παρουσιάσει το τυχαίο, το άτακτο³⁷. Πρόκειται για μια επιτηδευμένη αιτιότητα και όχι για μια τελολογία. Από την άλλη όμως, κατά τον Σαρτρ ο συγγραφέας κατά τη διαδικασία της γραφής, παρουσιάζεται ως «άχρονη και άτοπη συνείδηση, ως καθολικός άνθρωπος» (148), ενώ η λογοτεχνία ως απροσδιόριστη λειτουργία και a priori δύναμη της ανθρώπινης φύσης. Ασφαλώς εδώ εμφανίζεται ακόμη μια αντίφαση που οδηγεί στο συνεπακόλουθο ερώτημα: η ανθρώπινη φύση δεν αποτελεί μέρος της Φύσης; Εφόσον για τον Σαρτρ επί της ουσίας δεν υπάρχει ανθρώπινη φύση³⁸, τουλάχιστον με τη σημασία που διατηρούσε αυτή μέχρι το 17ο αιώνα στη φιλοσοφία, ο ίδιος κρατά μια κριτική στά-

35 Hawa S., "Language As Freedom in Sartre's Philosophy", *Παιδεία, Twentieth World Congress of Philosophy*, 1998. Πρόκειται για την ακριβώς αντίστροφη θεώρηση της γλώσσας από αυτή που κυριάρχησε στον αγγλόφωνο και δευτερευόντως στο γερμανόφωνο χώρο, περί μιας «γλωσσολογίας» της φιλοσοφίας, ως συναγόμενο της αναλυτικής προσέγγισης που τελικά απομακρύνεται από την εμπειρία. Η προσέγγιση του Σαρτρ είναι σαφέστερα εγγύτερη προς τον Μερλώ - Ποντύ (Maurice Merleau - Ponty) που, δεχόμενος την επιρροή της δομιστικής γλωσσολογίας, ορίζει τη γλώσσα «ως το σύστημα των διαφοροποιήσεων μέσω των οποίων το άτομο αρθρώνει τη σχέση του με τον κόσμο», βλ., Flynn Th. - R, *Φιλολογία*, Δ.Ο.Λ., Αθήνα, 2006, σελ. 129.

36 Άλλωστε, η τελειότητα εγγράφεται στο άχροστο, και εμφανίζεται ως μορφή (178). Πρόκειται για μια αισθητική απόφαση που αναφέρεται στη (μη) ανταλλακτική αξία.

37 Μια αντίθετη άποψη θο ήταν καθαρά ντεντιστική ή, λιγότερο, υπερρεαλιστική.

38 Βλ. Σαρτρ Ζ. - Π., *Ο υπαρξισμός είναι ανθρωπισμός*, ό.π., σελ. 37.

ση³⁹ και ισχυρίζεται μόλις πως «ό,τι ονομάζουμε ελευθερία είναι η αδυναμία αναγωγής της πολιτισμικής τάξης στη φυσική»⁴⁰.

Υπενθυμίζουμε πως, στο Είναι και Μηδέν, ο Σαρτρ εισάγει μια διαρκή αλυσίδα αναγωγών η οποία καταλήγει στο άπειρο και έτσι καθίσταται καταδεικτική των ορίων της ελευθερίας. Αυτή η αμιγώς φαινομενολογική προσέγγιση ορίζει την αντικειμενικότητα του φαινομένου έναντι της πραγματικότητας του πράγματος. Η γραφή λοιπόν, που αποτελεί μια ύψιστη μορφή κριτικής, οφείλει πρώτα απ' όλα να αμφισβητεί τον εαυτό της - κι έτσι εξασφαλίζει μια ανώτατη μορφή ελευθερίας από τις ίδιες της τις αντανακλάσεις. «Γράφω σημαίνει αμφισβητώ την ίδια τη γραφή» και «μέσο σε αυτή την περιπέτεια η Τέχνη αναζητάει και σπρώχνει τα όριά της»⁴¹. Η γραφή, η τέχνη, τα όρια, η ελευθερία. Έχοντας λοιπόν ξεπεράσει τις παλαιότερες αυταπάτες του περί της λογοτεχνίας ως απόλυτης αξίας, ο Σαρτρ συνεχίζει να διακηρύσσει πως, εν τούτοις, η γραφή αποτελεί μια καθολική ανάγκη⁴².

Η ηθική

Έχουμε ήδη υπονοήσει σε κάποια σημεία τις ηθικές όψεις της λογοτεχνίας. Όχι φυσικά με τη μορφή του διδακτισμού, αλλά υπό την έννοια της αλληλοαναγνώρισης της ελευθερίας συγγραφέα - αναγνώστη. Αυτό αποτελεί, θα μπορούσαμε να πούμε, και το τελικό αισθητικό κριτήριο του Σαρτρ. Θυμίζουμε πως η αισθητική είναι ο κατ' εξοχήν παραδειγματικός χώρος μεταξύ φιλοσοφίας και λογοτεχνίας: το κακό μυθιστόρημα επιδιώκει να κολλοκρούσει τον αναγνώστη, ενώ το καλό είναι απαιτητικό και δηλώνει την εμπιστοσύνη του σε αυτόν. Τα ίδια τα λογοτεχνικά έργα του Σαρτρ βρίθουν από ηθικά ερωτήματα (π.χ. Τα Βρώμικα Χέρια ή Οι Μύγες, σε μια ευθεία διακειμενικότητα με την αρχαία τραγωδία). Η ηθική διάσταση όμως διαπερνά και την ίδια τη συγκρότηση της ταυτότητας του συγγραφέα: αυτός αποκτά ιδιότητες που του αποδίδει το κοινό και, παρότι εκκινεί από την ελευθερία του πρόθεση να γράψει, καταλήγει να οφείλει να ανταποκρίνεται σε αιτήματα, κρίσεις και αντιλήψεις. Πρόκειται για μια αμφισβήτηση του αυτεξούσιου της γραφής, που περνά μέσο από τις αντανακλάσεις της ερμηνευτικής για να καταλήξει ως εκφορά, μάντεμα της προθετικής του συγγραφέα⁴³. Ο συγγραφέας βρίσκει

ται εν καταστάσει (υπογρ. Σαρτρ) εξίσου με κάθε άλλο άνθρωπο. Αυτή η κατάσταση όμως ορίζεται από την ιδέα ενός κύκλου που εξηγεί και θεμελιώνει την ιδέα της περιστροφής ενός τμήματος κύκλου, κατ' αναλογία των θέσεων του Σπινόζα (Baruch Spinoza) περί περιφέρειας. Πρόκειται για μια ηθική της αναλογίας και της στάθμισης μεταξύ προσωπικού και συλλογικού πεδίου δράσης, ή ατόμου και ομάδας κατά την ορολογία της Κριτικής του Διαλεκτικού Λόγου, δηλαδή για την επιλογή του ανθρώπου να αφοσιωθεί στη μέριμνα του άμεσου κύκλου του ή των μεγάλων ζητημάτων της κοινωνίας (363). Η λογοτεχνία λοιπόν οφείλει να γίνει ηθική, καθώς έτσι καταδεικνύει πως ο άνθρωπος αποτελεί μια αξία που αυτο-διερωτάται δια μέσου της ηθικής, μιας ηθικής μη στατικής που οδηγεί σε διεξόδους, άρα και σε νέες επινοήσεις. Η τελική επινοήση είναι ο ίδιος ο άνθρωπος (386), καθώς ούτως ή άλλως ο άνθρωπος επινοεί τον άνθρωπο⁴⁴ ως διαρκές γίγνεσθαι, ως μια διαρκή εκλογή. Δεν είναι τυχαίο ότι ο Σαρτρ το πιστεύει αυτό ακόμα και

για λογοτεχνικούς χαρακτήρες που είναι αμιγώς τυχοδιωκτικοί, με κορυφαίο τον πολύ συχνά αναφερόμενο Ζυλιέν Σορέλ (Julien Sorel) από το μυθιστόρημα Το κόκκινο και το μαύρο του Σταντάλ (Stendhal).

Στην πραγματικότητα, ο Σαρτρ αδυνατεί, και ενδεχομένως δεν επιθυμεί ή θεωρεί ανέφικτο, να θεσμίσει ένα στιβαρό σύστημα ηθικής⁴⁵. Το παραδέχεται άλλωστε στη συνέντευξή του υπό τον τίτλο Τα πράγματα μας κατέχουν: «Είναι αδύνατο να μιλάμε σήμερα για ένα αληθινό ηθικό σύστημα: μπορούμε να μιλάμε μόνο για ηθικούς κώδικες συγκεκριμένων τάξεων που αντανακλούν τις ειδικές συνθήκες και τα συμφέροντα»⁴⁶. Από τη στιγμή που ο άνθρωπος, ως διαρκώς μεταβαλλόμενη επινοήση, δεν μπορεί να προχωρήσει σε γενικές, καθολικές εκτιμήσεις περί του ανθρώπου, είναι αδύνατο να «αφεθεί» σε μια γενική, καθολική ηθική. Αυτό δεν σημαίνει σφαλώς πλήρη κατάργηση ή εκμηδένιση⁴⁷ της σημασίας της. Υπονοήσαμε άλλωστε παραπάνω τις δύο μορφές που παίρνει η ηθική. Ο ίδιος ο Σαρτρ τις προβάλλει, μέσω της αφήγησης μιας ιστορίας, στο *Υπαρξισμός Είναι Ανθρωπισμός*⁴⁸. Η άρνηση μιας καθολικής ηθικής, με την ταυτόχρονη άρνηση του Θεού, υπερτονίζει ακόμη περισσότερο την υπευθυνότητα αλλά και την επινοητικότητα του ανθρώπου. Ο Σαρτρ παραπέμπει και στον Ντεκάρτ, που εκκινεί από μια αναζήτηση των κανόνων

39 Ο Σαρτρ αντιτέλει στοιχείο κριτικής των σχέσεων, όπως αυτές προσδιορίζονται από τη Φύση, από τον Ντε Σαντ (Marquis De Sade), βλ. *Το Πρόβλημα της Μεθόδου*, ό.π. σελ. 150. Πάντως επί της ουσίας, θεωρεί πως η κριτική είναι ελευθερία αλλά η ελευθερία δεν μπορεί να περιγραφεί σαν την τέχνη του κρίνειν, βλ. *Η Φαντασία - η θεωρία των συγκινήσεων*, ό.π., σελ. 348.

40 Βλ. Σαρτρ Ζ. - Π., *Το πρόβλημα της μεθόδου*, ό.π., σελ. 185. Πάντως, σε άλλες περιπτώσεις, ο Σαρτρ χρησιμοποιεί αναγωγές λόγων επί της φύσης για να δημιουργήσει ερμηνευτικό σχήμα, όπως για παράδειγμα τις ιδέες του Χούσερλ (Edmond Husserl) για τη Φυσική ως βάση για μια αντιστοιχισή τους στη Φυσική, βλ. *Η Φαντασία - Η Θεωρία των Συγκινήσεων*, κεφ. «Χούσερλ», ό.π., σελ. 159.

41 Βλ. Σαρτρ Ζ. - Π., *Πολιτικά και αυτοβιογραφικά κείμενα*, ό.π., σελ. 31.

42 Βλ. Σαρτρ Ζ. - Π., *Ο υπαρξισμός είναι ανθρωπισμός*, ό.π., σελ. 38.

43 Σε ένα άλλο σημείο ο Σαρτρ αναφέρεται στο πλήθος των ερμηνειών που αποδόθηκαν επί των βαθύτερων νοημάτων του Κάφκα (Franz Kafka), αναφέροντας μόλις πως αληθεύουν, καθώς εγγράφονται εντός μια προσπάθειας ορισμού της ανθρώπινης κατάστασης (301). Η αναζήτηση της ανθρώπινης κατάστασης αποτελεί αρκετά δημοφιλές θέμα στο δεύτερο μισό του 20ού αιώνα, πολλές φορές και ως ενδοσκοπήση, ως καταβύθιση στη συνείδηση, πέραν των ψυχαναλυτικών μεθόδων. Για παράδειγμα, η Χάνα Άρεντ (Hannah Arendt) αναφέρει: «Η ενδοσκοπήση, δηλαδή όχι η αντανάκλαση της

διάνοιας του ανθρώπου στην κατάσταση της ψυχής ή του σώματός του, αλλά το αμιγώς γνωστικό ενδιαφέρον της συνείδησης για το ίδιο της το περιεχόμενο (και αυτό αποτελεί την ουσία της καρτεσιανής cogitation, όπου το cogito σημαίνει πάντα cogito me cogitare), πρέπει να παρέχει βεβαιότητα, διότι εδώ δεν παρεμβαίνει τίποτ' άλλο εκτός απ' ό,τι παράγει η ίδια η διάνοια [...], βλ. *Η Ανθρώπινη κατάσταση*, μτφ. Γ. Λυκιαρδόπουλου - Στ. Ροζάνη, Γνώση, Αθήνα, 1986, σελ. 379. Είναι σαφές πως, παρότι οι Σαρτρ και Άρεντ αναφέρονται στη διερεύνηση της κατάστασης πέραν των κλασικών διστιτικών σχημάτων, εν τούτοις αναφέρονται σε διαφορετικά πεδία εντοπισμού (λογοτεχνία και παραγωγική διαδικασία αντίστοιχα). Το κοινό τους εντοπίζεται στο ενδιαφέρον για μια πολιτική συσχέτιση, βλ. ειδικότερα Arendt H., *Qu' est-ce que la politique?*, Éditions du Seuil, Paris, 1995.

44 Βλ. Σαρτρ Ζ. - Π., *Ο υπαρξισμός είναι ανθρωπισμός*, ό.π. σελ. 30.

45 Εν' αυτού βλ. Κολομπιέ Ζ., «Η αναζήτηση μιας ανέφικτης ηθικής», *Διαβάζω*, τ.455, 2004, σελ. 89.

46 Βλ. Σαρτρ Ζ. - Π., *Ο υπαρξισμός είναι ανθρωπισμός*, ό.π. σελ. 5.

47 Για τις μορφές έναντι της σαρτρικής μηδενοποίησης ως μηδενισμού, βλ. Daigle C., *Le Nihilisme est-il un humanisme?* Étude sur Nietzsche et Sartre, Presses de l'Univ. Laval, Québec, 2005.

48 Βλ. Σαρτρ Ζ. - Π., *Ο υπαρξισμός είναι ανθρωπισμός*, ό.π., σελ. 32.

και καταλήγει να επινοεί την εκλογίκευση της Γνώσης και της Ηθικής⁴⁹. Η ηθική του υπορξισμού συναντά κυρίως την τέχνη - και κατ' εξοχήν τη λογοτεχνία: και στις δυο περιπτώσεις κυριαρχεί η δημιουργία, η επινοήση. Είναι σαφές πως η σαρτρική ηθικότητα είναι αρκετά ευρεία και εν πολλοίς απροσδιόριστη⁵⁰. Η εξέλιξη της λογοτεχνίας, θα μπορούσαμε να πούμε, συν-δημιουργεί και τους όρους της ηθικής της.

Ο χρόνος

Ο Σαρτρ, στο Είναι και Μηδέν, αφιερώνει ένα κεφάλαιο στη χρονικότητα. Εκεί αναπτύσσει τις θέσεις του περί μιας φαινομενολογίας των τριών χρονικών διαστάσεων - παρελθόν, παρόν, μέλλον - τονίζοντας τον κίνδυνο μιας παραδοξολογίας που θεωρεί το παρελθόν και το μέλλον ως μη υπαρκτά και το παρόν ως το απροσδιόριστο όριο διαχωρισμού και συνθέσεως των δυο προηγούμενων⁵¹. Στο Τι είναι λογοτεχνία, πέραν της χρήσης του ιστορικού χρόνου επί σκοπού της περιγραφής της εξέλιξης της κατοστάσεως του συγγραφέα, συνδέει επιπλέον τη χρονικότητα με την καθουτό συγγραφική πράξη και τις παρενέργειές της: «ο συγγραφέας απευθύνεται σε ένα εξειδικευμένο κενό στο παρόν. Αναφορικά με το παρελθόν,

συνόπτει συμφωνία με τους μυστικούς νεκρούς: και για το μέλλον χρησιμοποιεί το μύθο της δόξας» (176). Άλλωστε, στη συγγραφική δημιουργία, «η δόμηση απαιτεί πολύ χρόνο, ενώ μια στιγμή αρκεί για να σωριαστούν τα πάντα» (183). Η διαπλοκή μεταξύ είναι, έχειν, πράττειν σε συνάρτηση με τη χρονικότητα, δημιουργεί απαιτήσεις από το έργο τέχνης, καθώς και προσδοκίες πως θα αποτελέσει μια απόλαυση, ή έστω την υπόσχεσή της (312). Έτσι, το πράττειν είναι αποκαλυπτικό για το είναι, ως εκδοχή μιας εργαλειολογίας, βιωματικής χρήσης - εδώ ο Σαρτρ αναφέρεται και στο παράδειγμα του Χάιντεγκερ (Martin Heidegger) με το σφυρί (315).

Όταν ο λογοτεχνικός ήρωας δεν μπορεί να πράξει, δεν μπορεί παρά να αποτελεί αλληγορία του συγγραφέα και, στο βάθος, αλληγορία του ανθρώπου που στερείται την ελευθερία και τη δημιουργικότητα, ουσιαστικά την ύπαρξή του. Τέτοιες καταστάσεις εγκλωβισμού βρίσκουμε σε έργα του Σαρτρ όπως το Κεκλεισμένων των Θυρών ή Οι Έγκλειστοι της Αλτόνα. Ο Φρέντερικ Τζέιμσον (Friedrich Jameson) ισχυρίζεται πως για τον Σαρτρ το ύφος που επιλέγει κανείς στην τέχνη ουσιαστικά αποτελεί μια πράξη μεταβίβασης της ψευδαίσθησης του χρόνου⁵². Η μίμηση αποτελεί ανα-παράσταση του κόσμου, ένα πρόγραμμα για να τον αντιληφθούμε αλλά και να πράξουμε, μια ριζοσπαστική πράξη που φτάνει να ανανοηματοδοτεί και τον ίδιο το χρόνο. Ταυτόχρονα, η συναίρεση των τριών φαινομενολογικών διαστάσεων του χρόνου συμβαίνει σαν μια αξία, σαν μια υπέρβαση, που ονομάζεται κώλλος⁵³. Το κώλλος λοιπόν εκφρά-

ζει μια ιδεώδη κατάσταση του κόσμου, κατά έναν τρόπο την ιδέα του τέλειου, το σημείο όπου ύπαρξη και ουσία εμφανίζονται ως ταυτότητα εντός του Είναι. Συνεπώς, το κώλλος συνδέεται με τη συναρμογή της έννοιας του χρόνου και φυσικά εισέρχεται ως ερώτημα στο πεδίο της θεωρίας της τέχνης και της λογοτεχνίας.

Η υφή της λογοτεχνίας λοιπόν γίνεται πιο εύκολα αντιληπτή, μεθολογικά και φιλοσοφικά, όταν την αναλύσουμε με βάση το χρόνο. Ο Σαρτρ στο Πρόβλημα της μεθόδου αναφέρεται στη Μαντάμ Μποβαρύ του Φλωμπέρ (Gustave Flaubert), συγγραφέα που τον απασχολεί διαρκώς, και καταλήγει στο συμπέρασμα πως «ο σκοπός μετασηματίζεται, περνάει από το αφηρημένο στο συγκεκριμένο, από το ολικό στο μερικό. Είναι, σε κάθε στιγμή, η τωρινή ενότητα της ενέργειας ή, αν προτιμάτε, η ενοποίηση των μέσων σε δράση: πάντα από την άλλη πλευρά του παρόντος, δεν είναι στο βάθος παρά το παρόν το ίδιο κοιταγμένο από την άλλη του πλευρά»⁵⁴. Άλλωστε, το λογοτεχνικό έργο ξεκινά από τις απαιτήσεις που προβάλλει και εκτείνεται στη λειτουργία του και στην αμετάκλητη αλήθεια (finalité veridique) την οποία εισάγει⁵⁵.

Το «νήμα» των συγγραφέων

Οι κλασικοί συγγραφείς κατά τον Σαρτρ - και λέγοντας κλασικούς, ο Σαρτρ αναφέρεται στους συγγραφείς του 17ου αιώνα και των απαρχών του μοντερνισμού - αποδέχονται την κυριαρχία των ελίτ, καθώς «αυτές αποτε-

λούν το μοναδικό τους κοινό, το μοναδικό τους κριτή και συνάμα λογοκριτή» (131). Εκείνη την εποχή, η κατασκευή μυθιστορηματικών γεγονότων δεν λαμβάνει υπ' όψιν της όλης τους παράγοντες που επιδρούν στη συγκρότηση του στόμου και κυρίως τους μηχανισμούς ή έστω τις διερωτήσεις περί Ιστορίας και της κίνησής της. Ακριβώς αυτή η κοινωνική οριοθέτηση του συγγραφέα περιορίζει το πεδίο αντίληψης των θεμάτων του που καταλήγει να είναι η αντανάκλαση της τάξης στην οποία ανήκει και η συνεπαγόμενη παραδοχή πως όλα έχουν ειπωθεί και απλώς πρέπει να επαναδιατυπωθούν με έναν πιο ευχάριστο τρόπο⁵⁶. Ο 18ος όμως αιώνας θα αποβεί καθοριστικός: τα πολιτικά γεγονότα της Επανάστασης⁵⁷ και της Παλιόρθωσης καθώς και η διάδοση των ιδεών του Διαφωτισμού οδηγούν τους συγγραφείς στο να πρέπει να ικανοποιήσουν αντικρουόμενα αιτήματα, δηλαδή τις αξιώσεις της αστικής τάξης στην οποία και εν τέλει ανήκουν. Με άλλα λόγια, η κοινωνική αναδιάρθρωση επιφέρει κάτι αντίστοιχο και στη λογοτεχνική παραγωγή αλλά και στην ίδια τη θέση των λογοτεχνών στην κοινωνική ιεραρχία.

Φθάνοντας στην κατάσταση του συγγραφέα το 1947⁵⁸, ο Σαρτρ αναφέρεται

49 Βλ. Σαρτρ Ζ. - Π, Πολιτικά και αυτοβιογραφικά κείμενα, ό.π., σελ. 12.

50 Ένα από τα πιο συναρπαστικά ζητήματα της σκέψης του είναι ότι ακριβώς είναι ατελής, ισχυρίζεται ο Vaugan C., *Pure Reflection: Self-Knowledge and Moral Understanding in the Philosophy of Jean - Paul Sartre*, Doctoral Paper, University of Indiana, 1993, σελ. 177. Άλλωστε κι ο ίδιος ομολογεί, γράφοντας για την ηθική, ότι κατέληξε ασύνειδα να συγκροτεί μια ηθική προς συγγραφείς και μάλιστα απευθυνόμενος σε όσους δε γράφουν! Βλ. Σαρτρ Ζ. - Π, Πολιτικά και αυτοβιογραφικά κείμενα, ό.π., σελ. 33.

51 Βλ. Σαρτρ Ζ. - Π., Είναι και Μηδέν, κεφ. «Η Χρονικότητα», ό.π., σελ. 178.

52 Βλ. Jameson F., "Jean-Paul Sartre, Critical Essay", *Literature Criticism Series*, 2005.

53 Βλ. Σαρτρ Ζ. - Π., Είναι και Μηδέν, ό.π., σελ. 286.

54 Βλ. Σαρτρ Ζ. - Π., Το πρόβλημα της μεθόδου, ό.π., σελ. 192.

55 Βλ. Verstraeten P., "Rapport à névrose objective", στο *Autour de Jean-Paul Sartre - Littérature et philosophie*, Gallimard, Paris, 1981, σελ. 33.

56 Μεταξύ άλλων σε αυτό το σημείο εστιάζει στην κωμωδία - σάτιρα της προαναφερμένης εποχής.

57 Για μια ευσύνοπτη παρουσίαση των σχέσεων των συγγραφέων με τη γαλλική επανάσταση, βλ. Vinot B., "Les Ecrivains et la Revolution", *La revue des Anciens Elèves de l' Ecole Nationale d' Administration, Hors-Serie: "Politique et Littérature"*, Décembre 2003. Ο Σαρτρ επιτίθεται αρκετές φορές στις θέσεις του Φλωμπέρ. Επίσης βλέπε Barberis P., "Sartre et le libéralisme", *Autour de Jean-Paul Sartre - Littérature et philosophie*, ό.π., σσ. 83-115.

58 Για την αμέσως προηγούμενη περίοδο, αυτήν της Κατοχής και της Αντίστασης, βλ. τη σειρά άρθρων που συμπεριλήφθηκαν στον τόμο Galster Ingrid, Sartre, Vichy et les intellectuels,

εκτενώς σε ορισμένες διαμάχες και διατυπώνει κάποια συμπεράσματα. Κατ' αρχάς υποστηρίζει πως οι γόηλοι συγγραφείς είναι οι πιο «ασοί συγγραφείς του κόσμου» (228). Προς επίρρωση αυτού, αναφέρει μεταξύ άλλων πως ζουν την πιο εξευγενισμένη ζωή και πως έχουν συγκεντρωθεί όλοι στο Παρίσι. Μεγάλο μέρος του τελευταίου κεφαλαίου, περί της κατάστασης του συγγραφέα το 1947, ο Σαρτρ το αφιερώνει στους υπερρεαλιστές. Και ξεκινά με μια έκπληξη: υποστηρίζει πως η αυτόματη γραφή είναι πρώτα από όλα καταστροφή της υποκειμενικότητας. Η δικαιολόγηση έγκειται στο ότι, κατά την ψυχονάλυση, η συνείδηση καταβάλλεται από παρασιτικές εκφύσεις. Δηλαδή, η αυτόματη γραφή είναι η αποκάλυψη ενός άλλου εαυτού. Η περισσότερο αποδεκτή αντίληψη είναι αυτή που θεωρεί την αυτόματη γραφή ως την πιο αυθεντική και αντιπροσωπευτική έκφραση της υποκειμενικότητας, ακόμα και όταν είναι ακραία ακατανόητη⁵⁹. Για τον Σαρτρ βέβαια η απονέκρωση της υποκειμενικότητας είναι το πρώτο βήμα για την κατάργηση και της αντικειμενικότητας, μιας και στους υπερρεαλιστές συμβαίνει μια καθολική αμφισβήτηση της πραγματικότητας, κυρίως μέσω της παραγωγής φανταστικών αντικειμένων. Έτσι, λαμβάνει χώρα «[...] το παράδοξο εγχείρημα της πραγματοποίησης του μη όντος δια της δημιουργίας ενός υπερπλήρους όντος» (248). Πρόκειται για ένα εξαιρετικό παράδειγμα της σαρτρικής

μηδενοποίησης στην οποία αναφερθήκαμε προηγουμένως, καθώς κάθε υπερρεαλιστικό καλλιτέχνημα υπηρετεί (εν τέλει συνειδητά ή ασυνείδητα) «ένα προγραμματικό σχέδιο εκμηδενισμού του πραγματικού»⁶⁰ (ό.π.). Τα αντικείμενα της υπερρεαλιστικής τέχνης αποτελούν υλικές πραγματώσεις των σκεπτικών «αποριών», μια εμπράγματο επιστροφή στη φιλοσοφική θεωρία του 3ου αιώνα π.Χ.. Αυτή η ωραιότητα σύνδεση του Σαρτρ, προσδίδει στον υπερρεαλισμό μια φιλοσοφική θεμελίωση και ταυτόχρονα στο σκεπτικισμό ένα πρακτικό αντίκρισμα. Το πρακτικό αντίκρισμα δεν υπονοεί μια χρησιμότητα: ο υπερρεαλισμός «κατέστησε ριζικότερη την άρνηση του χρήσιμου μετατρέποντάς τη σε απόρριψη του σχεδιασμού και της ενσυνείδητης ζωής[...]» (253)⁶¹.

⁶⁰ Παρ' όλα αυτά, αμέσως μετά ο Σαρτρ παραθέτει απόσπασμα του Μπρετόν (André Breton) στο οποίο αναφέρεται: «Η άμεση πραγματικότητα της υπερρεαλιστικής επανάστασης δεν αποβλέπει τόσο πολύ στο να αλλοδίξει οτιδήποτε στη φαινομενική και φυσική τάξη των πραγμάτων όσο στο να υποκινήσει ένα κίνημα εντός των πνευμάτων» (249). Για τον Σαρτρ, οι δυο διαδικασίες - εκμηδενισμός του πραγματικού και ενδοπνευματικό κίνημα - συγκροτούν, χωρίς να αλληλοσυναιρούνται, μια φιλοσοφική μετουσίωση.

⁶¹ Στους κύκλους του υπερρεαλισμού, μείζον ενδιαφέρον αναπτύσσεται για τους μύθους των εξωδωτικών, «πρωτόγονων» πολιτισμών, στους οποίους κυρίαρχο στοιχείο είναι η μη γραφή. Ενδεχομένως ο Σαρτρ να υπονοεί πως η αυτόματη, ελεύθερη γραφή των υπερρεαλιστών συνιστά, εκτός από μια καταστροφή του υποκειμένου και του αντικειμένου, μια μη γραφή, μια επιστροφή στο αρχέγονο. Η άρνηση του ενσυνείδητου σε τελική ανάλυση θα μπορούσε να σημαίνει και μισή άρνηση της ύπαρξης. Παρ' όλα αυτά, ο Σαρτρ έχει κάτι κοινό με τους υπερρεαλιστές: την αμφιθυμία απέναντι στα γεγονότα και στις φιλοσοφικές κρίσεις που προέρχονταν από τη Σοβιετική Ένωση. Βλ. επί παραδείγματι Ναντώ Μ., *Ιστορία του Σουραλισμού*, κεφ. «Στην υπηρεσία της επανάστασης», Πιλέθρον, Αθήνα, 1978, σσ. 167-179.

Εν τούτοις, αυτή η σύνδεση που κάνει ο Σαρτρ με το ρεύμα των σκεπτικών, έστω υπό τη διαμε-

Ο πολιτικός του συγχρωτισμός, αρχικά με τον κομμουνισμό και εν συνεχεία περισσότερο με τον τροτσκισμό, οφείλεται κατά τον Σαρτρ στη «φορμαλιστική ιδέα της αρνητικότητας» (259) και, βαθύτερα, στην ταύτιση του απόλυτου με το ανέφικτο - συνδηλώσεις που οδήγησαν φυσικά άλλους συγγραφείς να αποδεχτούν ή να ανεχτούν το ναζισμό. Πέραν της φορμαλιστικής ιδέας της αρνητικότητας, κοινός εναρκτηριος τόπος είναι η φιλοδοξία της ολότητας, την καταγωγή της οποίας ο Σαρτρ εντοπίζει στον Χέγκελ (396).

Στη συγγραφική διαδικασία ως δραστηριότητα, κατ' εμάς ως δραστηριότητα του φιλοσοφείν, ο Σαρτρ ανασύρει ένα μυστικό - κάτι που δεν πρέπει να συγχέεται με το μυστικιστικό. Το μυστικό εντοπίζεται μεταξύ βούλησης και τεχνικής (280). Υπ' αυτή την έννοια, το λογοτεχνικό context εμφορείται από έναν πλατωνισμό. Από τη λειριτική εκδοχή ως ανούσια μίμηση και υποκατάστατο - μια παραφθορά, ουσιαστικά, του ντανταϊσμού - ως την υπαρκτή διάσταση μεταξύ λογοτεχνικού μύθου και ιστορικής πραγματικότητας, η ιστορικότητα από το 1930 κι έπειτα, πάντα μιλώντας για τη Γαλλία, εμφανίζεται ως πεδίο εκπλήξεων, διαψευσμένων προσδοκιών και σχεδίων, άρα και φιλοσοφικών εκτιμήσεων. Κάθε στιγμή βιώνεται κάπως και εκτιμάται διαφορετικά εκ των υστέρων, ως μέρος μιας σειράς ιστορικών γεγονότων. Χαρακτηριστικό παράδειγμα: «Αυτά τα πρώτα χρόνια της μεγάλης παγκόσμιας Ειρήνης έπρεπε να θεωρηθούν τα τελευταία του Μεσοπολέμου» (283). Αυτή η επέλαση της

ιστορικότητας ορίζει τους ανθρώπους - και δη τους καλλιτέχνες - ως τοποθετημένους εν καταστάσει. Τα ρεύματα που αμφισβητούν την πραγματικότητα ως κατασκευή, όπως ο υπερρεαλισμός στον οποίο αναφερθήκαμε νωρίτερα, αμφισβητούνται από την πραγματικότητα όχι πλέον ως ερμηνευτικά σχήματα και τεχνολογίες, αλλά αμφισβητούνται οι φορείς τους ως υλικές υπάρξεις. Έτσι, φθάνοντας σε μια λογοτεχνία της ιστορικότητας, και με το συγκεκριμένο του Β' Παγκοσμίου πολέμου και των επακολούθων του, επανατίθεται το ζήτημα ενός ηθικού σχετικισμού: οι πολιτικές διαστάσεις επανέρχονται, περισσότερο φιλοσοφικοποιημένες από ποτέ. Από τη μια η υλιστική διαλεκτική, που προξενεί την εξωφάνιση του Καλού και του Κακού⁶², και από την άλλη η συνεπαγόμενη εξώθηση της έννοιας του Κακού στα χέρια μανιχαϊστικών αντιλήψεων, καθορίζουν από κοινού το λογοτεχνικό πεδίο. Ο πόλεμος, η απειλή των βασανιστηρίων, οδηγούν τον άνθρωπο σε μια επανερώτηση σχετικά με το όριο της ανθρωπινότητας. Παρ' όλα αυτά, η πλειονότητα συνήθως απέθνησκε με την ασφαλή ιδέα ότι υπάρχει ακόμη μεγαλύτερη κακότητα, ως εκ τούτου δημιουργείται ένα νοητικό φυσικό περιβάλλον ενός ολοένα διαστελλόμενου κακού, ενδεχομένως και απείρου. Αποτέλεσμα: η επικράτηση ενός είδους εφνοουχασμού, συνειδησιακής ηρεμίας, μια απονέκρωση της έρευνας της ανθρωπίνης κατάστασης και μια λογοτεχνία των μέσων καταστάσεων (294). Υπ' αυτές τις συνθήκες, ο Σαρτρ θα

⁶² Θέση που αναπτύσσει εκτενώς ο Σαρτρ στο *Critique de la raison Dialectique* και αποτελεί την κομβική του διαφοροποίηση από την α priori θεώρηση της ανθρωπίνης φύσης ως «καλής» από το μαρξισμό και, ειδικά, από τις πολιτικές του εκφράσεις.

L'Harmattan, Paris, 2001.

⁵⁹ Σε υποσημείωσή του (401), ο Σαρτρ σημειώνει πως η υπέρβαση του νόθου από πλευράς των υπερρεαλιστών παραμένει ελλειπτική, καθώς - πλην των δικαιολόγων απαγορεύσεων που οι ίδιοι επέβαλλαν σε ορισμένες μορφές νόθου - εξακολουθούν να τον θεωρούν πράγμα (υπογραφή Σαρτρ) και όχι αναγωγή σε υποκειμενικές ηγίες.

μπορούσε να ενστερνιστεί ακόμα και μεταφυσικές όψεις στη λογοτεχνία⁶³, εφόσον αυτές εννοούνται ως προσπή-θερα για κατανόηση του όλου. Η από-ντηση σε αυτή τη φενάκη που οδηγεί σε μια λογοτεχνία των μέσων καταστάσε-ων, είναι μια λογοτεχνία των ακραίων καταστάσεων: «να δημιουργήσουμε μια λογοτεχνία που να συνταιριάζει και να συμφιλιώνει το μεταφυσικό απόλυτο και τη σχετικότητα του ιστορικού γεγο-νότος, και την οποία θα ονόμαζα, ελλεί-ψει άλλου καλύτερου, λογοτεχνία των μεγάλων περιστάσεων» (296). Ο Σαρτρ εκτιμά πως τέτοιου είδους λογοτεχνία υπηρετούν ο Καμύ (Albert Camus), ο Μαλρώ (André Malraux), ο Κοίσλερ (Arthur Koestler) και άλλοι καλλιτέ-χνες, και είναι μια λογοτεχνία που γεν-νά παραγωγικά ερωτήματα όπως αυτό περί του εφικτού της σύνθεσης μιας ενιαίας συνείδησης και της σχετικότη-τας που ενδεχομένως την καθορίζει, ή των δισυνδέσεων της ηθικής με την πολιτική. Όταν λοιπόν ο συγγραφέας βρίσκεται σε ένα σύστημα εν εξελίξει, δεν μπορεί να αντιληφθεί παρά ορισμέ-νες σχετικές κινήσεις του. Πρόκειται για ένα «εν καταστάσει»⁶⁴ εντός μιας ακόμα ρευστότερης κατάστασης, εν μέσω μιας Ναυτίας⁶⁵. Ο Σαρτρ κάνει έκκληση περί επίταξης των δυνητικών αναγνώστων,

63 Η Μέρντοχ (Iris Murdoch) έχει επιμεληθεί έναν τόμο υπό τον τίτλο Sartre: *Romantic Rationalist*, Viking Adult, New York, 1987, όπου ο προσδιο-ρισμός «ρομαντικός ρασιοναλιστής» πχει φαινο-μενικά αντιφατικός αλλά είναι αρκετά εύστοχος.

64 Για την πρόσληψη της κατάστασης στον υπαρ-ξισμό και ειδικά στον Σαρτρ, βλ. Bhandari D.R., "Existentialist Perception Of The Human Condi-tion: With Special Reference To Sartre", *Παιδεία, Twentieth World Congress of Philosophy*, 1998.

65 Ειδικότερα, στις φιλοσοφικές διακείμενες της Ναυτίας, έχει αναφερθεί ο συγγραφέας, φίλος και συνοδοιπόρος του Σαρτρ, Πολ Νιζάν (Paul Nizan), βλ. *Pour une nouvelle culture*, Grasset, Paris, 1971.

επί της ουσίας επίταξής τους στο λογο-τεχνικό, φιλοσοφικό και πολιτικό λόγο. Σε αυτή τη διεύρυνση θα χρησιμοποιη-θούν και τα νέα μέσα, τα mass media, η εισχώρηση της λογοτεχνίας στον κινη-ματογράφο και το ραδιόφωνο.

Η αλληλεπίδραση της λογοτεχνίας και της φιλοσοφίας, του υπαρξισμού, με άλλα σημαίνοντα ρεύματα δεν περι-ορίζεται σε όσα αναφέραμε παραπάνω. Ιδιαίτερη διασύνδεση υπάρχει και με το θέατρο του πορταλόγου, καθώς η συχνή υπαρξιστική ειρωνεία και αμφισβήτηση της πραγματικότητας και της ηθικής δι-στηρεί συγγένειες με αυτό.

Συμπεράσματα

Εάν θέλαμε να δώσουμε ένα συμπυ-κνωμένο ορισμό του επιστημολογικού πεδίου του Σαρτρ σχετικά με τη λογο-τεχνία, θα λέγαμε πως μιλώντας για τη λογοτεχνία (συχνά, όπως αναφέραμε, με άκρας λογοτεχνικό ύφος, δηλαδή κάνοντας λογοτεχνία) κινείται μεθοδο-λογικά μεταξύ μιας πολιτικής κοινωνι-ολογίας της συγγραφής (και ειδικότερα μιας μαρξίζουσας κοινωνιολογικής ερ-μηνείας) και μιας φιλοσοφικής της θε-μελίωσης. Ιδιαίτερα τονίζεται η αντίστι-ξη μεταξύ μιας λογοτεχνίας της έξεως και μιας λογοτεχνίας της πράξεως⁶⁶ και, αντιστοίχως, μιας λογοτεχνίας της κα-τανάλωσης έναντι μιας λογοτεχνίας της παραγωγής. Η θεμελίωση αφορά την πράξη «ως δράση μέσα στην ιστο-ρία και πάνω στην ιστορία, δηλαδή ως σύνθεση της ιστορικής σχετικότητας και του ηθικού και μεταφυσικού απο-λύτου, με αυτόν τον κόσμο, τον εχθρι-κό και φιλικό, τον τρομερό και το γελοίο

66 Και τα δύο στο ελληνικό στο πρωτότυπο. Για τη σημασία της πράξης, με την ελληνική γραφή, ο Σαρτρ αναφέρεται και στο *Communists and Peace - With a Reply to Claude Lefort*, George Brazillier, New York, 1968, σελ. 272.

[...]» (317). Εάν θεωρήσουμε την ιστο-ρία ως μια συνολοποίηση / ολοποίη-ση (totalisation) των εξασομικευμένων πρακτικών και της χρονικότητας, όπως υποστηρίζει ο Σαρτρ στο *Critique De La Raison Dialectique*⁶⁷ (Κριτική του Δια-λεκτικού Λόγου), τότε ασφαλώς η ιστο-ρία μπορεί να ξαναγραφτεί μέσω μιας διαδικασίας απο-συναλοποίησης⁶⁸ και ανα-συναλοποίησης. Ένα μέσο προς αυτή την κατεύθυνση είναι η λογοτε-χνία. Έτσι αναδεικνύεται συνολικά και η φιλοσοφική της θεμελίωση.

Κεντρικό χαρακτηριστικό αυτής της θεμελίωσης είναι οι έντονες αντιφά-σεις, όπως αυτές που καταδείξαμε, κα-ταστάσεις που υποσιάζονται πως ο ίδιος ο φιλόσοφος θα τις έβρισκε ιδιαίτε-ρα παραγωγικές... Ο τρόπος προσέγ-γισης και ανάλυσης θυμίζει αρκετά το συνειρμισμό (associationnisme), όρος που πρωτοσπαντάται στον Λάιμπνιτς (Gottfried Wilhelm Leibniz) και στη συ-νέχεια καθιερώνεται στην ψυχολογία ως η αποδοχή μιας σειράς συνδεόμε-νων συνειδητήσεων που οδηγούν στην ανάπτυξη της σκέψης και της πνευμα-τικής ζωής⁶⁹. Μια τέτοια παραδοχή θα έρπεε σαφώς προς τον ιδεαλισμό, αλλά θα εξηγούσε άριστα αυτή τη σειρά αντι-φάσεων. Άλλωστε, ο ίδιος ο Σαρτρ ομο-λογεί πως η αμφισβησία είναι κινητήρι-ος δύναμη της φιλοσοφίας. Μέσα από

67 Βλ. Sartre J. - P., *Critique De La Raison Dialectique*, ch. "Critique de l' experience critique", ό.π., σελ. 152.

68 Για μια προσέγγιση της αποσυναλοποίησης σε επίπεδο πολιτικής φιλοσοφίας βλ. Kouvelakis S., "Sérialité, actualité, événement. Notes sur la Critique de la raison dialectique", στο Kouvelakis S. - Charbonnier V. (eds) *Sartre, Lukacs, Althusser: des marxistes en philosophie*, Presses Universitaires de France, Paris, 2005.

69 Στο συνειρμισμό αναφέρεται και ο ίδιος ο Σαρτρ, βλ. *Η Φαντασία - Θεωρία των Συγκινήσεων*, κεφ. «Τα Μεγάλα Μεταφυσικά Συστήματα», ό.π., σελ. 32.

τις ασάφειες των φιλοσοφικών λέξε-ων εξελίσσονται οι έννοιες, με μυθολο-γικό τρόπο στον Χάιντεγκερ, με απροσ-διόριστο ή συχνά μεταβαλλόμενο για τον ίδιο. Άλλωστε για τον Σαρτρ, «δεν υπάρχει τίποτα πιο διφορούμενο από τα κείμενα του Χούσερλ»⁷⁰. Ο άνθρωπος, ως ον που ενυπάρχει δι-εαυτό, αναι-χτός, υπεύθυνος και αυτοπροσδιοριζό-μενος, έχει στα χέρια του ένα εργαλείο που διαθέτει περίπου τα ίδια χαρακτη-ριστικά - παρότι ο Σαρτρ δεν το αναφέ-ρει κάπου ξεκάθαρα: τη λογοτεχνία.

Ορισμένες ιδέες του Σαρτρ περί λο-γοτεχνίας αναπόφευκτα επηρέασαν τον Ζακ Ντεριντά (Jacques Derrida), και ενδεχομένως οδηγούν στην κορυφαία τομή στο χώρο της θεωρίας της λογο-τεχνίας, στο *Περί Γραμματολογίας* του 1967. Η συζήτηση περί μιας φιλοσο-φικής - οντολογικής θεμελίωσης ή ερ-μηνείας του φαινομένου της γραφής θα συνεχιστεί στη Γαλλία με μεγαλύ-τερη ένταση και ακόμα πιο ριζοσπαστι-κές θεωρήσεις όπως αυτές των Μπαρτ (Roland Barthes) και Φουκώ (Michel Foucault)⁷¹.

Όσο για τον ίδιο τον Σαρτρ; Υποψιά-ζομαι πως την πιο περιεκτική απάντηση του στο ερώτημα «τι σημαίνει να γρά-φουμε;» δεν την έδωσε στο Τι είναι λο-γοτεχνία; αλλά στο διήγημα «Ηρόστρα-τος» από τη συλλογή *Ο Ταίχος*:

«Πρέπει να στηρίζεις τις ηθικές ανω-τερότητες με υλικό σύμβολα, γιατί αλλιώς ξεπέφτουν».

70 Βλ. Σαρτρ Ζ. - Π., *Πολιτικό και αυτοβιογραφι-κά κείμενα*, κεφ. «Ο συγγραφέας και η γλώσσα του», ό.π., σελ. 68.

71 Παρά την έντονη κριτική που άσκησε ο τελευταί-ος στην *Κριτική του Διαλεκτικού Λόγου*.

αντι-λογος

Περιοδική έκδοση φιλοσοφίας & κριτικής

Τεύχος 1 - Θεσσαλονίκη, Άνοιξη 2012

Τι Είναι Φιλοσοφία Σήμερα;

- Τι είναι φιλοσοφία σήμερα; - 15 εκδοχές
- Η διαλεκτική της συνείδησης στον Προορισμό του Ανθρώπου του J. G. Fichte
- Ο Foucault για τον ελληνορωμαϊκό κόσμο και την «ηθική του εαυτού»
- Jean - Paul Sartre και φιλοσοφικές διακείμενες στο «Τι είναι λογοτεχνία»
- Βιβλιοκρισίες: Hegel, Mattick, Sontag
- Συνεντεύξεις των Στάθη Κουβελάκη και Raoul Vaneigem

Νησίδες

Περιεχόμενα

- 5 Σημείωμα της συντακτικής ομάδας
- 7 Δημοκρατία ή Ολοκληρωτισμός; Ένα άρθρο για τον Κλοντ Λεφόρ
απο τον Τάσο Ξένο
- 13 Συνέντευξη με τον Ραούλ Βανεγκέμ
Επιμέλεια συνέντευξης:
Στέργιος Μήτας - Σταυρούλα Πουλημένη
- 17 Τι είναι η φιλοσοφία σήμερα
απο τον Γιάννη Γιαντσίδη
- 19 Η φιλοσοφία στο σήμερα
απο τον Κώστα Τασόπουλο
- 21 Η «Μοντέρνα» Φιλοσοφία
απο τον Τάσο Ξένο
- 25 Τι είναι η φιλοσοφία σήμερα;
Θέτοντας τα ερωτήματα, αναζητώντας
μία απάντηση
απο τον Όθωνα Ψάλλογλου
- 28 Στίξεις της Φιλοσοφίας - Τα εισα-
γωγικά της νομιμότητας και η άνω -
κάτω τελεία της αυτονομίας
απο τον Στέργιο Μήτα
- 30 Ο ορισμός ως ο θεματικός πυρήνας
της φιλοσοφίας
απο την Αναστασία Ματουσίδου
- 33 Τι (δεν) είναι η φιλοσοφία σήμερα (η
προετοιμασία μιας απάντησης)
απο τον Χρυσάφη Αβραμίδη
- 39 Ο Φουκώ για τον ελληνορωμαϊκό κό-
σμο και την «ηθική του εαυτού»
απο τον Θεωδωρή Καμπουρίδη
- 44 Η διαλεκτική της συνείδησης στον *Προ-
ορισμό του Ανθρώπου* του J. G. Fichte
απο τον Χρυσάφη Αβραμίδη
- 59 Jean - Paul Sartre, Τι είναι λογοτε-
χνία; Φιλοσοφική θεμελίωση μιας
«θεωρίας της λογοτεχνίας»
απο τον Ιορδάνη Κουμασίδη
- 77 Μεταμορφώσεις - Ίχνη μιας αυτοσχεδι-
αστικής αναζήτησης ειρμού
απο τον Marius van Voorthuizen
- 81 Η Φιλοσοφία του Παρόντος:
Αναζητώντας το Έδαφος
απο τον Θεωδωρή Καμπουρίδη
- 85 Προς μια φαινομενολόγηση της φιλο-
σοφικής ύπαρξης
απο τον Γιώργο Χατζηβασιλείου
- 89 Τι είναι φιλοσοφία;
απο τον Ιορδάνη Κουμασίδη
- 93 Ακατάλληλο προς δημοσίευση
απο τη Χριστίνα Κουφοπούλου
- 97 Τέχνη, Εντασιακή Αγωνία και Υποκει-
μενικότητα στο φιλοσοφικό Στοχασμό
απο τον Πέτρο Σατραζάνη
- 100 Ιστορίες για Γίγαντες, Νάνους και Φι-
λοσοφικά Ζωύφια
απο τον Δημήτρη Δρένο
- 111 Παραπομπή
απο τον Σάκη Μαλαβάκη
- 114 Συνέντευξη με τον Στάθη Κουβελάκη
Επιμέλεια συνέντευξης:
Στέργιος Μήτας - Ιορδάνης Κουμασίδης -
Βασίλης Στόλης - Σταυρούλα Πουλημένη
- 125 Πάουλ Μάττικ (1904 - 1981).
Μια εισαγωγή
απο τον Παντελή Θεοδωρίδη
- 130 Η (κρυφή) Γοητεία του Καταραμένου.
Δuo δοκίμια της Σούζαν Σόνταγκ
απο τον Τάσο Ξένο
- 134 Χέγκελ, Πίστη και Γνώση, η αναστοχα-
στική φιλοσοφία της υποκειμενικότη-
τας στην πληρότητα των μορφών της
ως φιλοσοφία του Καντ, του Γιάκομπι
και του Φίχτε
απο την Αναστασία Ματουσίδου
-